

AGATA KUSTO

LUDOWE PIEŚNI RELIGIJNE
WE WSPÓŁCZESNYM RUCHU FESTIWALOWYM
NA PRZYKŁADZIE KONKURSU KAPEL I ŚPIEWAKÓW
LUDOWYCH REGIONÓW NADWIŚLAŃSKICH „POWIŚLAKI”
W MACIEJOWICACH

RELIGIOUS FOLK SONGS IN THE CONTEMPORARY FESTIVAL MOVEMENT,
AS EXEMPLIFIED BY THE CONTEST OF FOLK BANDS AND SINGERS
FROM THE VISTULA REGION “POWIŚLAKI” IN MACIEJOWICE

A b s t r a c t. The article discusses the presence of religious folk songs at the last four editions of “Powiślaki” Festival in Maciejowice (Garwolin District, Mazovia Province). The Festival’s history and significance for the local culture are presented. Performers and their repertoire are described, and a source-based analysis of selected songs is carried out. The songs are discussed in terms of their function and genre, their musical elements are examined.

The analysed religious folk songs have demonstrated the continuous transmission of the repertoire of distant provenance, as well as of a style deeply rooted in folk performance. A variety of repertoire, melodic versions and variants not documented before, as well as multi-stanza texts testify to a high artistic level of individual singers and vocal groups. “Powiślaki” in Maciejowice can be regarded as a festival which actively supports the oral and musical traditions of the region and which is a perfect example of safeguarding the intangible cultural heritage.

Key words: “Powiślaki” in Maciejowice; religious folk songs; contemporary festival movement; intangible heritage; Polish vocal traditions.

Dr AGATA KUSTO – adiunkt w Instytucie Muzyki Wydziału Artystycznego, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie; Redaktor naczelna „Pisma Folkowego”; adres do korespondencji – e-mail: agatakusto@gmail.com

AGATA KUSTO, PhD – Institute of Music, Faculty of Arts, Maria Curie-Skłodowska University (Lublin); Editor-in-chief of “Pismo Folkowe”; e-mail address: agatakusto@gmail.com

Festiwale i konkursy folklorystyczne w Polsce są obecnie jednym z nielicznych miejsc, gdzie można usłyszeć tradycyjne pieśni ludowe, a w szczególności ich bezcenny dla polskiego dziedzictwa kulturowego komponent, jakim są ludowe śpiewy religijne¹. Poniższy tekst jest próbą zbadania jednego z festiwali, który od pierwszej edycji wspiera śpiewaków i instrumentalistów w przekazie autentycznej tradycji muzycznej. W artykule opisane zostaną cztery ostatnie edycje festiwalu, łącznie z XXV – jubileuszową, która miała miejsce w czerwcu 2018 r. Opis specyfiki festiwalu, prezentowanego repertuaru i miejsca w nim ludowych pieśni religijnych będzie stanowić zasadniczą część rozważań. W efekcie podjęta zostanie próba określenia miejsca festiwalu w kultywowaniu tradycji oraz analiza źródłoznawcza repertuaru. W tym celu przebadano dostępną dokumentację konkursu, ze szczególnym uwzględnieniem edycji z lat 2015-2018, wyekstrahowano z repertuaru wokalnego ten, który spełnia kryteria ludowych pieśni religijnych oraz dokonano transkrypcji warstwy słownej i muzycznej zgodnie z zasadami przyjętymi w literaturze przedmiotu². Istotnym czynnikiem w rozpoznaniu tematu badawczego stał się fakt uczestniczenia autorki artykułu w pracach jury od roku 2010. Nagrania z przesłuchań, poddane transkrypcji, pochodzą ze zbiorów własnych autorki, a zrealizowane zostały dzięki uprzejmości organizatorów festiwalu.

1. MACIEJOWICKIE „POWIŚLAKI”

Konkurs Kapel i Śpiewaków Ludowych Regionów Nadwiślańskich „Powiślaki” powstał w roku 1993, a idea ta mogła dojść do skutku za sprawą Wandy Księżopolskiej³, etnografa i folklorystki oddanej upowszechnianiu i dokumentowaniu dziedzictwa południowego Podlasia i wschodniego Mazowsza. Jeszcze w latach 80. i 90., pracując w Centrum Kultury i Sztuki w Siedlcach, dostrzegła potrzebę stworzenia możliwości do gry i śpiewu tym, którzy mogli jeszcze przekazać

¹ Najbardziej naturalnym miejscem funkcjonowania ludowych pieśni religijnych są stale praktykowane zwyczaje i obrzędy religijne, jak nabożeństwa majowe i czerwcowe odprawiane poza kościołem („majówki”, „czerwcowki”), czuwanie przy Bożym Grobie, pielgrzymowanie, dróżki kalwaryjskie. Por. P. GROCHOWSKI, *Polskie pieśni pielgrzymkowe i kalwaryjskie*, „Łódzkie Studia Etnograficzne” 2016, t. 55, s. 23-45.

² Pełne zapisy tekstu i melodii omawianych w artykule pieśni znajdują się w planowanej publikacji źródłowej prezentującej repertuar wokalny wybranych edycji festiwalu w Maciejowicach.

³ Wanda Księżopolska jest cenioną badaczką i animatorką kultury, laureatką wielu prestiżowych nagród, w tym Nagrody im. Oskara Kolberga „Za zasługi dla kultury ludowej” (1998); Zob. B. ZAGÓRNA-TEŻYCKA, *Wanda Księżopolska*; http://www.nagrodakolberg.pl/laureaci-wanda_ksiezopolska [dostęp 15.06.2018].

swoją tradycję. Już wówczas dużym uznaniem cieszył się Ogólnopolski Festiwal Kapel i Śpiewaków Ludowych w Kazimierzu, gdzie wykonawcy z siedleckiego zdobywali laury. Prototypem późniejszych „Powiślaków” były dwie edycje Turnieju Muzykantów Ludowych regionu kołbielskiego i Powiśla Garwolińskiego w latach 1989 i 1990. I Konkurs Kapel i Śpiewaków Ludowych Regionów Nadwiślańskich „Powiślaki” w Maciejowicach zorganizowano w 1993 r. Głównym organizatorem i jednostką finansującą było Centrum Kultury i Sztuki w Siedlcach, zaś Gminny Ośrodek Kultury w Maciejowicach został gospodarzem i współorganizatorem imprezy. Pierwsze edycje miały bardziej rozbudowany program, ograniczony od roku 2013 względami finansowymi.

Na scenie maciejowickiej występowali tak uznani twórcy jak, Józefa Albiniaak (ur. 1935) z Brzezin, Maria Benias (ur. 1942) z Woli Koryckiej Górnej, Janina Chmiel (ur. 1937) z Wólki Ratajskiej, Stanisław Fijałkowski (1928-2012) z Chrzanowa, Stanisława Koksa (ur. 1925) z Burca, Krystyna Placha (ur. 1927) z Zawalin, czy Maria Siwiec (ur. 1959) z Gałek Rusinowskich⁴. Festiwal gościł uczestników także spoza regionu, a szczególne miejsce zajęli reprezentanci Roztocza Zachodniego (janowskie i biłgorajskie). Kolejna istotna zmiana nastąpiła w roku 2015 i wiązała się z utworzeniem nowej kategorii wykonawców. Były nią zespoły śpiewacze, a więc kilku- lub kilkunastoosobowe grupy śpiewacze prezentujące repertuar niestylizowany. Coraz silniej zauważalna obecność zespołów śpiewaczych w życiu kulturalnym polskiej wsi i konieczność promowania wartościowego repertuaru wraz z troską o właściwy styl wykonawczy zaważyły o włączeniu tej kategorii także w Maciejowicach.

2. KONTEKST WYKONAWCZY REPERTUARU

Pierwszy z omawianych, 22. festiwal odbył się 6 czerwca 2015 r., a w przesłuchaniu wzięło udział 44 wykonawców, z czego połowa prezentowała repertuar wokalny, zwykle 3 pieśni lub cykl przyśpiewek. W kolejnym przeglądzie w 2016 r. udział wzięło 30 wykonawców, a 12 prezentowało repertuar pieśniowy. W roku 2017 na 31 wykonawców – 14 prezentowało repertuar wokalny. W jubileuszowym roku 2018 do Maciejowic zjechało 38 wykonawców, a repertuar wokalny zabrzmiał w wykonaniu 21 uczestników.

⁴ Pełniejszy opis historii festiwalu oraz wykaz uczestników przesłuchań konkursowych wybranych edycji dostępny jest w pracy licencjackiej Olgi Miłoś; zob. O. MIŁOŚ. *Konkurs Kapel i Śpiewaków Ludowych Regionów Nadwiślańskich „Powiślaki” w Maciejowicach*. Praca licencjacka pod kierunkiem dr Renaty Gozdeckiej w Instytucie Muzyki UMCS, Lublin 2018.

Powyższe dane mają na celu zobrazowanie charakteru występów oraz szczególnego miejsca, jakie znajduje tam repertuar ludowych śpiewów religijnych. Podczas czterech edycji wykonano ponad 200 utworów wokalnych (pieśni, przyśpiewek). Zasadniczo jest to repertuar przekazywany drogą ustną („żywa tradycja”), a więc i wykonywany bez pomocy zapisu. Tak dzieje się w przypadku bogatego zasobu pieśni obrzędowych, w szczególności weselnych, które często są śpiewane na „Powiślakach”. Innym gatunkiem, po który chętnie sięgają wykonawcy, są pieśni powszechne, miłosne i zalotne, których melodie nie są tak restrykcyjnie przypisane do tekstów i sytuacji wykonawczej, jak ma to miejsce w przypadku pieśni obrzędowych. Śpiewacy w konkursie ujawniają swoje preferencje repertuarowe wykonując pieśni, w których czują się najlepiej. Wreszcie, w przypadku śpiewu solowego, daje się rozpoznać indywidualny styl wykonawczy (szczególna maniera, zdobienie, intonacja).

Repertuar, zawierający wątki religijne bądź odniesienia do Osób Boskich czy wydarzeń biblijnych, dość często odnajdziemy w repertuarze wykonywanym w Maciejowicach. Tego typu motywy, interpolacje słowne, zawołania obecne są zarówno w pieśniach obrzędowych, jak weselne, chrzcinowe, czy co bardziej oczywiste, pogrzebowe, jak również w pieśniach powszechnych – sierocych, miłosnych, historycznych, żołnierskich. Jednak pieśni, które – według kryteriów ustalonych przez Bolesława Bartkowskiego – możemy uznać za religijne, jest podczas festiwalu znacznie mniej⁵. Ze względu na wymóg wykonania z pamięci, który obowiązuje wszystkich uczestników, z repertuaru religijnego najczęściej wybierane są wielozwrotkowe pieśni narracyjne, opowiadające o Matce Boskiej, Panu Jezusie, św. Rodzinie i świętych, często kwalifikowane jako dziadowskie. Można założyć, że uczestnicy dzisiejszego ruchu festiwalowego są kontynuatorami tradycyjnej formy przekazu, szczególnie w przypadku wykonań indywidualnych. Dzięki słuchaczom o sprecyzowanych zainteresowaniach i dużej orientacji w lokalnym repertuarze tradycyjnym pieśni te mają szansę na dalszą migrację. Wydaje się to pewnym novum społecznym zestawiając sytuację maciejowickich Powiślaków z prognozami Bolesława Bartkowskiego, który twierdził, że pieśni te z czasem zyskały status właściwy typowym pieśniom ludowym, a więc są śpiewane przez wszystkich i w zasadzie nie potrzebują słuchacza⁶. Obserwacja dzisiejszych odbiorców festiwalu i przeglądów prezentujących tradycyjny repertuar pieśniowy zdaje się sugerować, że przynaj-

⁵ B. Bartkowski w najszerszym rozumieniu za pieśń religijną uznaje taką, w której znajdziemy tematykę religijną, bądź w jej treści obecne są pojęcia zaczerpnięte z teologii lub pobożności ludowej. Dodatkowo powołuje się na praktykę muzykologów, folklorystów, badaczy kultury ludowej, którzy kierują się przede wszystkim treścią tekstu i jego zastosowaniem, por. B. BARTKOWSKI, *Polskie śpiewy religijne w żywej tradycji. Style i formy*, PWM, Kraków 1987, s. 14 i 17.

⁶ Tamże, s. 84.

mniej w ograniczonej co do miejsca i czasu przestrzeni festiwalowej, następuje pewien nawrót do pierwotnych funkcji pieśni.

3. WYKONAWCY, GATUNKI PIEŚNI I ICH ŹRÓDŁA

W ciągu czterech omawianych edycji repertuar religijny zaprezentowało pięciu wykonawców indywidualnych: Krystyna Ciesielska (2017), Janina Chmiel (2018), Bogusława Drzewiecka (2016), Grzegorz Oszekiel (2015), Janina Pydo (2015) i pięć zespołów śpiewaczych: Zakukała kukaweczka (2015), Wolenianki (2016, 2018), Iwowianki (2016, 2018), zespół z Woli Koryckiej Górnej (2015), zespół z Trzcianca (2015). W programie uczestników znalazło się 16 pieśni, które spełniają kryteria ludowych pieśni religijnych. Zbiór ten jest zróżnicowany pod względem gatunku oraz proveniencji. Przyjmując szeroką definicję ludowości śpiewów religijnych, która odwołuje się zasadniczo do funkcji pieśni, za ludowe uznaje się także pieśni „śpiewnikowe” przejęte przez lud i wykonywane poza kościołem. Co charakterystyczne, adaptacja tekstów i melodii śpiewnikowych zwykle oznacza pewien poziom zmian w ich zakresie lub zastosowanie zupełnie nowej melodii lub/i nowego tekstu. Pieśni funkcjonujące poza liturgią kościelną, nazywane „paraliturgicznymi”, posługują się także tekstami *stricte* ludowymi, a więc układanymi przez wiernych, przekazywanymi drogą ustną, rozbudowywanymi bądź dostosowywanymi do lokalnych uwarunkowań (zmiany miejscowości, bohaterów, okoliczności). Antoni Zoła określa trzy typy relacji pomiędzy normatywem stylistycznym zawartym w śpiewnikach a normatywem kultury lokalnej, od dominacji tego pierwszego, poprzez równowagę obu, aż po dominację normatywu kultury lokalnej, który w przypadku pieśni prezentowanych w Maciejowicach będzie miał najszerze zastosowanie.⁷ Ludowe pieśni religijne w tomie lubelskim z serii „Polska pieśń i muzyka ludowa. Źródła i materiały” [dalej: PPiML] znaleźć można także pod nazwą „pieśni nabożnych”, które Agata Bielak porządkuje w kilka grup tematycznych. Są to: 1. pieśni oparte na motywach biblijnych, staro- i nowotestamentowych; 2. pieśni maryjne; 3. pieśni o świętych. Ze względu na praktyczny wymiar powyższej metody została ona zastosowana w omawianym zbiorze pieśni⁸.

⁷ Por. A. ZOŁA, *Melodyka ludowych śpiewów religijnych w Polsce*, Wydawnictwo Polihymnia, Lublin 2003, s. 58.

⁸ A. BIELAK, *Pieśni nabożne*, w: *Polska pieśń i muzyka ludowa. Źródła i materiały*, red. J. Bartmiński, t. 4: *Lubelskie*, cz. 4: *Pieśni i teksty sytuacyjne*, Wydawnictwo Polihymnia, Lublin 2011, s. 430-431.

Szczegółowa analiza dostępnych źródeł i zapisów pieśni w nich zawartych może stanowić treść odrębnego studium. W tym miejscu opisana zostanie każda z pieśni w odniesieniu jedynie do kilku kanonicznych zbiorów⁹.

W grupie pieśni z odniesieniami w źródłach śpiewnikowych znalazło się 7 pieśni: *Barbaro święta, perło Jezusowa*; *Sławny w męczenników gronie, o Wojciechu, Polski patronie*; *Ojczy, Boże wszechmogący*; *Witaj jutrzeńko rano powstająca*; *Ty, któraś pięknie dni swoje skończyła*; *Rozkwitnęła się lilija i w pole pasterze zaszedli*. Dwie pierwsze pieśni skierowane są do świętych, Barbary i Wojciecha. Obie znajdują się w śpiewniku Mioduszeńskiego¹⁰. Pieśń do św. Barbary w druku posiada 10 zwrotek tekstowych bez melodii, z których Grzegorz Oszekiel w Maciejowicach wykonał 5 (1-3, 7, 10). Są one bliskimi wariantami tekstowymi tych w druku. Pieśń znajduje się także w śpiewniku Siedleckiego (z zapisem nutowym), ale wykonanie Oszkiela opiera się na innej melodii. Pieśń do św. Wojciecha w druku ma 11 zwrotek, z których w przekazie Iwowianek znajdziemy 6 (1, 3-4, 6, 9-10). Zespół śpiewaczy wykonał pieśń na melodię różną od podanej w druku. Kolejna pieśń, *Ojczy, Boże wszechmogący* – wielkopostna, wykorzystuje tekst zamieszczony u Mioduszeńskiego¹¹, przy czym jego modyfikacje są nieco głębsze niż w poprzednich wykonaniach. Z 52 zwrotek, zamieszczonych w śpiewniku, Iwowianki wykonały 10 pierwszych. I w tym wypadku współcześni wykonawcy posługują się inną, od zamieszczonej w druku, melodią. Trzy kolejne pieśni reprezentują gatunek maryjny, przy czym każda z nich pełni inną funkcję. *Ty, któraś pięknie dni swoje skończyła* to pieśń o pogrzebie Matki Bożej, która znalazła się w repertuarze wspomnianych Iwowianek. Zespół (w składzie mieszanym!¹²) wykonał 5 zwrotek (1, 4-5, 8, 14)

⁹ Będą to: M.M. MIODUSZEWSKI, *Śpiewnik kościelny czyli pieśni nabożne z melodyjami w kościele katolickim używane a dla wygody kościołów parafialnych przez X. M.M. Mioduszeńskiego zebrane*, Kraków: w Drukarni Stanisława Gieszkowskiego 1838. Reprint: Kraków: Fundacja Kultury i Sztuki Europejskiej ARS LONGA 2016; M.M. MIODUSZEWSKI, *Pastoraliki i kolędy z melodyjami czyli piosnki wesole ludu w czasie świąt Bożego Narodzenia po domach śpiewane a przez X. M.M.M. zebrane*, Kraków: w Drukarni Stanisława Gieszkowskiego 1843. Reprint: Kraków: Fundacja Kultury i Sztuki Europejskiej ARS LONGA 2016; J. SIEDLECKI, *Śpiewnik kościelny*. Kolegium redakcyjne: K. Mrowiec CM (red. naczelny), M. Michalec CM, T. Sinka CM, wydanie XL, Kraków 2001; J. KASZYCKI, *Kantyczki z nutami*, Drukarnia „Prawdy”, Kraków 1911. Przedruk: Lublin: Wydawnictwo Kurii Biskupiej w Lublinie 1984 oraz druki ulotne podane w antologii *Polskie śpiewy religijne społeczności katolickich. Studia i materiały*, t. 1, red. naukowa B. Bartkowski, współpraca K. Mrowiec, J. Stęszewski, TN KUL, Lublin 1990.

¹⁰ *Barbaro święta, perło Jezusowa* – M.M. MIODUSZEWSKI, *Śpiewnik*, s. 242-244 i J. SIEDLECKI, *Śpiewnik kościelny*, s. 417-418; *Sławny w męczenników gronie, o Wojciechu, Polski patronie* – M.M. MIODUSZEWSKI, *Śpiewnik*, s. 963.

¹¹ M.M. MIODUSZEWSKI, *Śpiewnik*, s. 81-87.

¹² Zespół śpiewaczy „Iwowianki” z Iwowego początkowo tworzyły same kobiety. Z czasem do zespołu dołączyli mężczyźni. Podczas ostatniej edycji wśród 3 mężczyzn znalazł się Tadeusz Świątek

z 14 zamieszczonych przez Mioduszewskiego¹³. Tu także wykonawcy dokonują drobnych zmian w tekście a melodię wykorzystują inną od zawartej w druku. Druga maryjna pieśń, *Witaj jutrzeńko rano powstająca*, zaśpiewana była przez Janinę Pydo z Zastawia. To interesujący przykład twórczej ingerencji wykonawcy w repertuar śpiewnikowy. Pieśń znajduje się w zbiorze Siedleckiego (5 zwrotek), a jej maciejowickie wykonanie jest bliskim wariantem tekstowym i melodycznym. Śpiewaczka wykonała prócz 5 zwrotek śpiewnikowych 2 kolejne.

Inną pieśnią w tej grupie jest maryjna kolęda *Rozkwitnęła się lilija*, wykonana przez Wolenianki z Woli Serockiej. Ta pieśń obecna jest w wielu źródłach¹⁴. Zespół wykonał 7 zwrotek (1-2, 4-6, 9-10) z 12 zawartych w zbiorze Mioduszewskiego. Melodia podana w Maciejowicach jest bliskim wariantem zapisu nutowego. Ostatni utwór to pastorałka *W pole pasterze zaszli* wykonana przez Bogusławę Drzewiecką z Lipców Rejmontowskich. Tekst i melodię znajdziemy w *Kantyczce z nutami Kaszyckiego*¹⁵. Wykonanie śpiewaczki jest wariantem melodycznym i tekstowym zapisu drukowanego, choć wariantywność tekstowa wynika raczej z gwarowego stylu wykonania. Kaszycki zamieścił w kantyczce 2 melodie, obie są w relacji wariantowej względem siebie, zaś wykonanie w Maciejowicach wnosi kolejny wariant do obu zamieszczonych w druku melodii. Współcześnie wykonywane pieśni śpiewnikowe zachowują silny związek z warstwą tekstową dawniejszych przekazów, a dobór zwrotek zdaje się nie być przypadkowy. Prezentowane teksty zwykle utrzymują tradycyjną narrację, odwołując się do jej charakterystycznych elementów. Właściwe tradycyjnym wykonaniom ludowym jest też powtarzanie ostatniego wersu ostatniej zwrotki, co miało miejsce we wszystkich omawianych przekazach z wyjątkiem pieśni do św. Barbary.

Drugą grupę stanowi 5 wielozwrotkowych pieśni narracyjnych o różnorodnej tematyce, zwykle klasyfikowanych jako dziadowskie. Zapis ich tekstu, sporadycznie opatrzony melodią, znajdziemy w drukach ulotnych (od XIX wieku), bądź później (po II wojnie światowej) w zeszytach ręcznie pisanych. Warianty tekstowe i wersje melodyczne z licznymi wariantami były odnotowywane w wielu regionach Polski, także przez Oskara Kolberga, który doceniał wartość tego repertuaru, określając go mianem historycznego bądź wprost religijnego¹⁶. Późniejsze warianty zamieszczano

(ur. 1948 i zam. w gm. Borowie), śpiewak pogrzebowy. Można przypuszczać, że jego osoba wpłynęła na profil repertuarowy zespołu.

¹³ M.M. MIODUSZEWSKI, *Śpiewnik*, s. 214-215.

¹⁴ M.M. MIODUSZEWSKI, *Śpiewnik*, s. 402-404; I. SIEDLECKI, *Śpiewnik kościelny*, s. 73-74.

¹⁵ J. KASZYCKI, *Kantyczka*, s. 493-494.

¹⁶ P. DAHLIG, *Oskar Kolberg i etnomuzykologia wobec ludowej pieśni religijnej*, „Pro Musica Sacra” 12(2014), s. 137-138.

także w kolejnych regionalnych tomach serii PPiML oraz w *Polskich śpiewach religijnych społeczności katolickich*¹⁷. Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska w lubelskiej antologii, charakteryzując pieśń dziadowską, wyodrębniła kilka kręgów tematycznych: są to pieśni historyczne i polityczne, nowiniarskie (sensacje obyczajowe i pieśni o okrutnych zbrodniach), ballady, utwory o charakterze humorystycznym i parodystycznym, a także: modlitwy i pieśni religijne, pieśni o świętych, proroctwa końca świata i Sądu Ostatecznego, pieśni o wędrówce duszy po śmierci i o karach za grzechy¹⁸. Pieśni *Proszę posłuchać, panowie, panie* i *Dziś ziemia nie rodzi jak dawniej rodziła* zamieszczono w bloku tematycznym „niewdzięcznych dzieci”, przy czym w przypadku pierwszej pieśni podano zapis melodii i tekstu 29 zwrotek, druga z pieśni doczekała się licznych i głębokich wariantów, obejmujących także incipit¹⁹. W Maciejowicach pieśni te zostały wykonane przez zespoły śpiewacze, pierwsza – przez zespół z Trzcianca, druga – Wolenianki z Woli Koryckiej. Wykonania współczesne nie zawsze wykorzystują pełne teksty obecne w dostępnych zapisach. Krótsze wersje tekstowe mogą być wynikiem rygorów festiwalowych – czasu prezentacji i wykonania z pamięci. Mimo to zdarzają się wykonawcy (głównie indywidualni), którzy decydują się wykonać mniej pieśni, ale w pełnej wersji (opisano poniżej). Wolenianki wykonały wariant 17-zwrotkowy, a śpiewaczki z Trzcianca – 8-zwrotkowy; oba zespoły śpiewały na melodię niezgodną z żadnym z omawianych wariantów melodycznych.

Dwie kolejne pieśni należą do gatunku maryjnych, choć ich funkcje wiążą się z odmiennymi zwyczajami. *Najświętsza Panienska po świecie chodziła* wykonana została przez Janinę Chmiel z Wólki Ratajskiej podczas ostatniej edycji „Powiślaaków”. Śpiewaczka wykonała 26-strofową wersję apokryficznej kołedy maryjnej, śpiewanej i rozpoznawanej w wielu regionach Polski. Jerzy Bartmiński nazywa ów wątek tematyczny „poszukiwaniem noclegu” i zamieszcza w *Polskich kołędach ludowych* dwa warianty tekstowe z melodiami²⁰. Melodię wykonaną przez Janinę Chmiel możemy określić jako „własną”. Cechą charakterystyczną takich melodii jest silne podporządkowanie narracji przy oszczędnym dysponowaniu zasobami muzycznymi

¹⁷ *Polskie śpiewy* zawierają pełne teksty śpiewów ze źródeł pisanych, tj. druków ulotnych, kartek lub zeszytów ręcznie pisanych, maszynopisu; zob.: *Polskie śpiewy*, s. 338-391.

¹⁸ S. NIEBRZEGOWSKA-BARTMIŃSKA, *Pieśni dziadowskie*, w: *Polska pieśń*, t. 4: *Lubelskie*, cz. 4: *Pieśni i teksty sytuacyjne*, red. J. Bartmiński, Wydawnictwo Polihymnia, Lublin 2011, s. 623-626.

¹⁹ *Proszę posłuchać, panowie, panie; Czego ziemia nie rodzi, jak dawniej rodziła; Dziś dzieci rodziców wcale nie szanują* oraz *U pięciu swych synów ojciec chleba prosi*; zob. S. NIEBRZEGOWSKA-BARTMIŃSKA, *Pieśni dziadowskie*, s. 654-658.

²⁰ *Polskie kołedy ludowe. Antologia*, zebrał, wstępem, komentarzami i przypisami opatrzył J. Bartmiński, Universitas, Kraków 2002, s. 92-94.

(w zakresie skali, rysunku melicznego, rytmu i formy). Monotonia kolejnych zwrotek przełamywana jest poprzez drobne zmiany melodyczno-rytmiczne. Jak w większości wielozwrotkowych przekazów, tak i w tym przypadku wariabilność międzystroficzna jest wynikiem indywidualnego stylu wykonawczego i ujawnia się u najwybitniejszych śpiewaków. Kolejna z pieśni maryjnych, jaka zabrzmiała podczas maciejowickiego przeglądu, to *Wierni chrześcijanie, pozdrómy Maryję*, która reprezentuje bogaty repertuar związany z pielgrzymowaniem do miejsc kultu. Pieśń tę rozpoznać można w wariacie incipitu *Zebrani chrześcijanie, pozdrómy Maryję*. Iwowianki wykonały w Maciejowicach 4 zwrotki, a ich przekaz można uznać za wariant wersji zamieszczonej w *Polskich śpiewach społeczności katolickich*²¹. Pieśń w druku ulotnym nosi nazwę *Nowa pieśń do Najświętszej Panny Maryi (Zebrani chrześcijanie, pozdrómy Maryję)*²². Krystyna Ciesielska z Rusinowa wykonała pieśń pielgrzymkową o pogrzebie Matki Boskiej *Z dalekiej my krainy, nie mamy tu rodziny*. W monografii Bartkowskiego wariant tej pieśni z Mszany Dolnej reprezentuje wąską grupę pieśni jednoczęściowych²³. W Maciejowicach Ciesielska zaśpiewała na inną melodię (dwuczęściową) 16 zwrotek z powtórzeniem w zwrotce końcowej.

Drugą grupę pieśni zamyka pasyjny przekaz zespołu śpiewaczego Iwowianki *Witaj, korono cierniowa w rękach oprawców gotowa*. Śpiewacy wykonali 4 zwrotki wariantu muzycznie zbliżonego do przekazu z Jasienicy Rosielnej²⁴. Pieśń ta w żywej tradycji występuje w dwóch wariantach incipitu, także jako *Witaj, cierniowa korona*, zaś w śląskim druku ulotnym nosi tytuł „Pieśń nowa o cierniowej koronie Pana Jezusa”, a jej tekst obejmuje 20 zwrotek²⁵. Powyżej opisane pieśni stanowią duże wyzwanie dla wykonawców, operują bowiem często tekstem staropolskim, stylistycznie złożonym, stąd można założyć, iż pewną formą adaptacji przekazów i jednocześnie ich uludowienia jest operowanie melodiami własnymi.

Ostatnią grupę prezentują 4 różne gatunkowo pieśni, które żywotność zawdzięczają przekazowi ustnemu. Czasem teksty takich pieśni wykonawcy ręcznie zapisują w zeszytach, a taka praktyka jest uznanym w literaturze przedmiotu przejawem troski i zainteresowania określonym repertuarem. Wiąże się też z umiejętnością posługiwania się pismem, co stało się powszechne na polskiej wsi dopiero po

²¹ Zamieszczono tam wariant z Hyżnego o incipicie *Wierni chrześcijanie...* oraz dwa warianty *Zebrani chrześcijanie...* nagrane w Hyżnem i Skrzyńsku; por.: *Polskie śpiewy*, s. 300-302.

²² *Nowa pieśń do Najświętszej Panny Maryi (Zebrani chrześcijanie, pozdrómy Maryję)*. Nakład D. Lange, ul Długa nr 557 w Warszawie [1875?]; za: *Polskie śpiewy*, s. 64.

²³ B. BARTKOWSKI, *Polskie śpiewy*, s. 201.

²⁴ *Polskie śpiewy*, s. 275.

²⁵ *Pieśń nowa o cierniowej koronie Pana Jezusa*. Drukiem katolickiego wydawnictwa Fr. Orła i Syna we Frydku, Śląsk. austr. brak roku wydania; za: B. BARTKOWSKI, *Polskie śpiewy*, s. 355-357.

II wojnie światowej. Pierwsze dwie, *Chodził Pan Jezus po świecie* i *Poszła dziewczka w las po wodę*, to pieśni wykorzystujące wątek grzesznej dziewczyny, opisany szerzej w PPiML. Jak podaje Agata Bielak, w przekazach z zachodniej Słowiańszczyzny dominuje wariant z wodą do obmycia nóg (jak w naszych przykładach), zaś przekazy wschodniosłowiańskie przekazują treść o wodzie do picia. Pieśni te doczekały się pokaźnej liczby wariantów odnotowywanych w monografiach Kolberga, tomach serii PPiML oraz innych antologiach, których wykaz sporządziła autorka opracowania²⁶. W Maciejowicach pierwszą z pieśni wykonał zespół śpiewaczy Zakukała kukaweczka z Gałek Rusinowskich, zaś drugą zespół z Woli Koryckiej Górnej. Pieśni stanowią odrębne wersje tekstowe i melodyczne. Trudno też znaleźć bliski wariant tekstowy lub melodyczny w dostępnych zapisach. Każdy z wykonawców reprezentuje własny lokalny wariant, którego ludowy charakter potęguje wyrazista gwara.

W grupie pieśni genetycznie ludowych znalazła się też jedna z pieśni sierocych, śpiewanych z upodobaniem przez Krystynę Ciesielską z Rusinowa, zaczynająca się od słów *Chodził se Pan Jezus po proszonym chlebie*. Wariant Ciesielskiej łączy w interesujący sposób wątek religijny (przywołanie Osoby Pana Jezusa chodzącego po proszonym chlebie), znany z wcześniej opisywanych pieśni dziadowskich, z konwencją pieśni sieroczej, także w wielu przypadkach odwołującej się do Osób Boskich. Iwona Bielińska-Gardziel, opracowując ten gatunek pieśni w tomie lubelskim, wyznaczyła 9 motywów tematycznych, z których jeden dotyczy, jak w przypadku wariantu Ciesielskiej, sieroty skarżącej się na grobie matki na złą macochę²⁷.

Ostatnią omawianą pieśnią wykonywaną podczas maciejowickich „Powiślaków” jest, klasyfikowana jako przygodna lub pogrzebowa, *Wysoka jest drabina do nieba ustawiona*. Funkcjonuje ona pod różnymi incipitami, a jeden z nich posłużył za nazwę dwupłytkowego albumu CD „Jest drabina do nieba” zawierającego pieśni żałobne i za dusze zmarłych²⁸. W Maciejowicach Iwownianki wykonały 5 zwrotek wariantu bliskiego zapisowi z Woli Baranowskiej, zamieszczonego w monografii Bartkowskiego²⁹.

Grupa powyżej opisanych pieśni nie jest jednolita. Ostatnia z pieśni wyraźnie się już ustabilizowała w obiegu powszechnym i przypisywana jest różnym kręgom,

²⁶ A. BIELAK, *Pieśni nabożne*, s. 436.

²⁷ Pozostałe motywy pieśni sierocych to: skarga sieroty na ciężką dolę, wesele sieroty – skarga na brak rodziców, sierota służy u ludzi, kawaler porzuca sierotę, sierotę pocieszają Matka Boska / Pan Jezus / dobrzy ludzie, Matka-nieboszczka karze / upomina złą macochę, żołnierze / chłopcy litują się nad sierotą, „Kopciuszek”; za: I. BIELIŃSKA-GARDZIEL, *Pieśni sieroce*, w: J. Bartmiński (red.). *Polska pieśń...* cz. 5. *Pieśni stanowe i zawodowe*, Wydawnictwo Polihymnia, Lublin 2011, s. 312.

²⁸ *Jest drabina do nieba*, CD cz. 1-2, Wydawnictwo IN CRUDO, 2002-2011.

²⁹ B. BARTKOWSKI, *Polskie śpiewy*, Przykład 261.

tradycyjnym (śpiewy przy zmarłym), kościelnym (wykonywana w Wielkim Poście przy Bożym Grobie), wreszcie śpiewana na przeglądach i festiwalach, często uważana za repertuar własny zespołu śpiewaczego Jarzębina z Kocudzy. Trzy pierwsze pieśni wykazują zarówno pod względem tekstu (styl, gwara, konstrukcja), jak i melodii (budowa formalna, melorytmika, tonalność) cechy genetycznie ludowe.

*

Cztery edycje festiwalu w Maciejowicach dały klarowny obraz kondycji ludowych pieśni religijnych wśród współczesnych śpiewaków i grup śpiewaczych. Powyższy przegląd odniesień źródłowych i próba uporządkowania materiału pod względem gatunku i treści pokazuje duże zróżnicowanie repertuaru. Zaprezentowany repertuar jest różnorodny pod względem treści i funkcji, a profil odniesień do źródeł pisanych potwierdza cechy tradycyjnej transmisji. Polega ona na wybiórczym, dostosowanym do okoliczności i czasu wykorzystywaniu znanych sobie pieśni z zachowaniem genetycznego korpusu semantycznego. Dla obecnych badań etnomuzykologicznych i etnolingwistycznych, wielozwrotkowe pieśni wykonywane z pamięci stanowią szczególną wartość. Ukazują bowiem indywidualne cechy wykonawcze tak w zakresie melodii (wolnometryczność, zdobienia, zaburzenia rytmiczne), jak i tekstu (pieśniowe środki poetyckie).

Możemy zatem stwierdzić, że festiwal „Powiślaki” skutecznie motywuje do kultywowania repertuaru religijnego poprzez jego prezentację, możliwość odbioru i inspiracji. Należy zauważyć, że każda edycja pokazuje nieuchronne wymieranie najstarszych wykonawców, jednocześnie luka ta jest sukcesywnie wypełniana; aktywizują się nowi śpiewacy, czasem rekrutowani z zespołów śpiewaczych, w których przez lata kształtowali swój styl wokalny. Do grupy wykonawców wyrosłych w naturalnych, wiejskich warunkach, należy dołączyć „kontynuatorów świadomych”, tych, którzy pochodzą z większych ośrodków miejskich i odnajdują swoje korzenie poprzez naukę u mistrzów. Ich obecność na „Powiślakach” jest bardzo pozytywnie odbierana, a granica pomiędzy tym, co „nasze” i „obce” zaciera jest przez współuczestniczenie w tej samej tradycji muzycznej.

BIBLIOGRAFIA

- BARTKOWSKI B., Uwagi o polskich religijnych pieśniach narracyjnych, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 34(1987), z. 7, s. 81-88.
- BARTKOWSKI B., Polskie śpiewy religijne w żywej tradycji. Style i formy, PWM, Kraków 1987.
- BIELAK A., Pieśni nabożne, w: Polska pieśń i muzyka ludowa. Źródła i materiały, t. 4: Lubelskie, cz. 3: Pieśni i teksty sytuacyjne, red. J. Bartmiński. Wydawnictwo Polihymnia, Lublin 2011, s. 430-475.

- BIELIŃSKA-GARDZIEL I., Pieśni sieroce, w: Polska pieśń i muzyka ludowa. Źródła i materiały, t. 4: Lubelskie, cz.5: Pieśni stanowe i zawodowe, red. J. Bartmiński, Wydawnictwo Polihymnia, Lublin 2011, s. 312-337.
- DAHLIG P., Oskar Kolberg i etnomuzykologia wobec ludowej pieśni religijnej, „Pro Musica Sacra” 12(2014), s. 131-150.
- GROCHOWSKI P., Polskie pieśni pielgrzymkowe i kalwaryjskie, „Łódzkie Studia Etnograficzne” 2016, t. 55, s. 23-45. Jest drabina do nieba. CD cz. 1-2, Wydawnictwo IN CRUDO, 2002-2011.
- KASZYCKI J., Kantyczki z nutami, Drukarnia „Prawdy”, Kraków 1911. Przedruk: Wydawnictwo Kurii Biskupiej w Lublinie, Lublin 1984.
- MIŁOSZ O., Konkurs Kapel i Śpiewaków Ludowych Regionów Nadwiślańskich „Powiślaki” w Maciejowicach. Praca licencjacka pod kierunkiem dr Renaty Gozdeckiej w Instytucie Muzyki UMCS, Lublin 2018.
- MIODUSZEWSKI M.M., Śpiewnik kościelny czyli pieśni nabożne z melodyjami w kościele katolickim używane a dla wygody kościołów parafialnych przez X. M.M. Mioduszeńskiego zebrane, Kraków: w Drukarni Stanisława Gieszkowskiego 1838. Reprint: Fundacja Kultury i Sztuki Europejskiej ARS LONGA, Kraków 2016.
- MIODUSZEWSKI M.M., Pastoralki i kolędy z melodyjami czyli piosnki wesole ludu w czasie świąt Bożego Narodzenia po domach śpiewane a przez X. M.M.M. zebrane Kraków: w Drukarni Stanisława Gieszkowskiego 1843, Reprint: Fundacja Kultury i Sztuki Europejskiej ARS LONGA, Kraków 2016.
- NIEBRZEGOWSKA-BARTMIŃSKA S., Pieśni dziadowskie, w: Polska pieśń, t. 4: Lubelskie, cz. 4: Pieśni i teksty sytuacyjne, red. J. Bartmiński, Wydawnictwo Polihymnia, Lublin 2011, s. 623-626.
- Polskie kolędy ludowe. Antologia, zebrał, wstępem, komentarzami i przypisami opatrzył J. Bartmiński, Universitas, Kraków 2002.
- Polskie śpiewy religijne społeczności katolickich. Studia i materiały, t. 1, red. naukowa B. Bartkowski, współpraca K. Mrowiec, J. Stęszewski, TN KUL, Lublin 1990.
- Powiśle Maciejowickie. Muzyka tradycyjna. CD. Stowarzyszenie Dom Tańca / IN CRUDO 2007.
- SIEDLECKI J., Śpiewnik kościelny, Kolegium redakcyjne: K. Mrowiec CM (red. naczelny), M. Michałec CM, T. Sinka CM, wydanie XL, Kraków 2001.
- ZAGÓRNA-TĘŻYCKA B., Wanda Księżopolska; http://www.nagrodakolberg.pl/laureaci-wanda_ksiezopolska.
- ZOLA A., Melodyka ludowych śpiewów religijnych w Polsce, Wydawnictwo Polihymnia, Lublin 2003.

LUDOWE PIEŚNI RELIGIJNE WE WSPÓŁCZESNYM RUCHU FESTIWALOWYM
NA PRZYKŁADZIE KONKURSU KAPEL I ŚPIEWAKÓW
LUDOWYCH REGIONÓW NADWIŚLAŃSKICH „POWIŚLAKI” W MACIEJOWICACH

Streszczenie

Artykuł podejmuje problematykę obecności ludowych pieśni religijnych podczas czterech ostatnich edycji festiwalu „Powiślaki” w Maciejowicach (gm. Garwolin, województwo mazowieckie). Przywołano historię festiwalu i jego znaczenie dla kultury lokalnej. Opisano specyfikę wykonawców i repertuaru, dokonano analizy źródłoznawczej wybranych pieśni, które poddano opisowi funkcjonalno-gatunkowemu i analizie wybranych elementów muzycznych.

Badane ludowe pieśni religijne dowiodły ciągłości transmisji repertuaru o odległej proweniencji, jak też stylu głęboko zakorzenionego w ludowym wykonawstwie. Różnorodność repertuarowa, niedokumentowane dotąd wersje i warianty melodyczne oraz wielozwrotkowość przekazów świadczą o wysokim poziomie wykonawców indywidualnych i zespołów śpiewaczych. Maciejowickie „Powiślaki” można uznać za festiwal czynnie wspierający słowno-muzyczne tradycje regionu, stanowiący doskonały przykład ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

Słowa kluczowe: „Powiślaki” w Maciejowicach; ludowe pieśni religijne; współczesny ruch festiwalowy; niematerialne dziedzictwo; polskie tradycje wokalne.